

Dessandan romana çenli gyrgyz medeni mirasy. Çingiz Aýtmatowyň edebi nusgasy

Category: Edebiyaty öwreniş, Kitapcy, Romanlar, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Dessandan romana çenli gyrgyz medeni mirasy. Çingiz Aýtmatowyň edebi nusgasy DESTANDAN ROMANA KIRGIZ KÜLTÜR MİRASI VE CENGİZ AYTMATOV ÖRNEĞİ

A. Destan Kavramı

Destanlar ait oldukları milletlerin ansiklopedileri, yazılı ya da sözlü gelenek içinde nesilden nesile devreden millî hafızalarıdır. Yaratılıştan başlayarak bir milletin dünya sahnesindeki macerasını kimi zaman olağanüstülüklerle süsleyerek dile getirir. Tarih sahnesinde kendisine bir yer bulabilmiş hemen her köklü milletin küçük ya da büyük, ehemmiyetli ya da ehemmiyetsiz destan veya efsaneleri, kısaca kendilerini anlatan hikâyeleri mevcuttur. Tarih içinde büyük hadiselerle karşılaşmış ya da tarihin akışına yön vermiş milletlerin hayatı ve dünyayı algılama biçimi, onların türeyişlerinden devlet kurma biçimlerine kadar birçok sembol, mit ve totemin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Türklerin Bozkurt destanı, onların mitik değeri bakımından kurttan türediklerini işaret eder. Bu yaratılış efsanesinin arkasındaki temel düşünce Türklerin hayata ait tasarruflarında ya da kendilerini tanımlamalarında vahşi tabiatın bu ehlileştirilemeyen hayvanına karşı duyulan saygının ifadesi vardır. Yoksa biyolojik olarak zaten bir milletin bir hayvandan türemesi söz konusu bile olamaz. Türk milletinin kendisi için seçtiği totem, onun genlerinde mevcut ve Tanrı tarafından hediye edilmiş yeteneklerinde saklı davranış ve aksiyon potansiyeliyle örtüşür. Bu bakımdan Türklerin tabiatla

olan mücadelesinde kendi yaşama biçimlerine yakın buldukları bir hayvanı totem kabul etmeleri ve türeyişlerini ona maletmeleri boşuna değildir.

Yine aynı şekilde Japonların Şinto Destanı da bu milletin güneşten türediğini işaret eder. Kendilerine ışığı ve sıcaklığı sembolize eden bir varlığı türeyiş kaynağı olarak görmek, Japonların hayatı ve tabiatı algılayış tarzıyla yakından ilgilidir. Bu bakımdan destanlar milletlerin kendilerini var etme adına ciddi bir görevi üstlenirler.

“Destanlar toplum vicdanının sesi olduklarından millî şuuru güçlendiren ve millî dayanışmayı sağlayan önemli eserlerdir. Ortak şuurla teşekkür eden ülkü ve gelenek gibi toplumu canlı tutan unsurlar, destanlarda bir hayat görüşü ve felsefesi olarak soylu ya da yönetici sınıftan gelen destan kahramanının şahsında dile getirilir. Bu yönüyle destanlar milletlerin soy özellikleri, sosyal yapıları, ülküleri, millî değerleri, gelenekleri ve görenekleri üzerinde yapılacak araştırmalarda ilk temel kaynağı teşkil ederler.”[1]

Destanlar mahiyet itibariyle ait oldukları milletlerin hayal güçlerini, kahramanlıklarını ve kendilerini motive edecek özelliklerini sergiledikleri birer canlı hafıza öbekleridir. Bu açıdan bakıldığında Oğuz Kağan'ın annesini bir defa emmesi, daha kırk günlükken yürümeye başlaması, et yiyip kımız içmesi; Almanların Niebelungen destanındaki kahraman Niebelungen'e ok ve kılıç işlememesi, Fars destanı Şehname'nin kahramanı Zaloğlu Rüstem'in koca bir orduya tek başına karşı koyması gibi olağanüstülükleri, millî hafızanın ait olduğu topluluğu motive etme açısından idealize edilmiş bir durum olarak görmek daha doğru olacaktır.

Fakat destanlar sadece birer kahramanlık hikayeleri ile dolu manzumeler değildir. Onlarda yaşanan zamanın ve hayatın göç, açlık, mağlubiyet, ihanet, tutsaklık gibi bütün trajik yansımalarını da buluruz.

Bu bakımdan destanlar ait oldukları milletin birer milli ibret levhaları ve aynı zamanda öğüt ve rehber eserleridir.

B. Roman Kavramı

Teknik gelişim açısından tamamen sanayi devriminin ve burjuva toplumunun ürünü olan roman ise neredeyse destan geleneğinin bitmeye yüz tuttuğu bir zamanda ortaya çıkar. Matbaa, iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesi milletlerin hafızalarını ferdî (sanatçı) planda ve daha çok kendi muhayyilelerinin beslediği ve sanat yapma kaygılarının yönlendirdiği bir çabada kendisini gösterir.

Sanayi toplumunun ortaya çıkmasına kadar edebiyatta romanın işlevini destan, masal, efsane, halk hikâyeleri (romanlar) görüyordu. Bu türlerin herbiri işlevlerine göre şekillenmiş metinlerdi. Tarihî süreç içerisinde gerilere gidildiğinde romanın kaynağı olarak destan kavramı ile karşılaşmaktayız. Büyük milletlerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları dikkate alındığında, yukarıda zikredilen edebî türlerin ihtiyaca cevap verdiğini söylemek mümkündür. Göçebe kültür içerisinde hayata hakim olan yaşama tarzı sürekli olarak hayatla ve tabiatla bir mücadele şeklinde tezahür eder. Tabiatla, açlıkla, düşmanla, kimi zaman muhayyilenin yarattığı tabiatüstü varlıklarla mücadele, toplumun bütün fertlerinin katılacağı bir duyuş ve düşünüş tarzının gerekliliğini mecbur kılıyordu. Bu bakımdan ilkel edebî metinlerin çoğu epik karakterlidir. Destanlarda hadiselerle toptan bir bakış vardır. Fakat zaman içerisinde destanların, olağanüstü, hayalî ve lirik gibi vasıfları sırasıyla, efsane, masal ve hikâyeye doğru bir ayrışmaya gitmiştir. Böylelikle bir edebî türden birkaç edebî tür ortaya çıkmıştır.

Hangi coğrafyada ya da hangi çağda olursa olsun toplumun hayat tarzı, o hayat tarzının yansıtılacağı edebî türleri belirler. Göçebe hayat içerisinde milletin hayatı destan, efsane ve masal türleri içinde anlatılma şansı bulabilirdi. "Ümmet devrinde millet, yeni bir kültür ve coğrafyayla

karşılaştığından hayat tarzı ve toplumun yapısı değişmiş; bu hayat tarzına uygun edebî türlere sıcak bakmıştır. Hayatın şekillenmiş tarzı, gazel ve mesnevîye uygundu. Zira devir klâsik devirdir. Klâsik devirde toplumun değil belli bir zümrenin, seçkinlerin ve büyük ölçüde sarayın şekillendirdiği bir zevk ve estetik hayata ve sanata hâkimdir. Dolayısıyla İslâm kültür dairesine girdikten sonra kaleme alınan mesnevîler bu seçkin zümrenin zevkini terennüm etmekten öteye gidememişlerdi. Bu seçkin zümrenin dışında kalan ve büyük çoğunluğu temsil eden halk da, kendi macerasını, zevk ve estetiğini dile getirecek bir edebî türe, halk hikâyesine sarılmıştır. Her ne kadar ilk dönem halk hikâyelerinde destandan taşan bir takım unsurlar (manzum oluşu, döşeme, soylama bölümleri gibi) var idiye de, zaman içerisinde bunlar türün içinde farklı biçimlere dönüşmüştür. Kahramanlık hikâyelerinden, dinî- tasavvufî hikâyelere, kıssadan hisse çıkartan halk zümrelerinin tasnif ettiği hikâyelerden âşık tarzı hikâyeler kadar söz konusu geniş kitle ihtiyacı olduğu şeyi terennüm etmekten geri durmamıştır.’[2]

Roman türünün kaynağı konusunda mevcut iki farklı ve hâkim görüş vardır. Birincisi toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının değişmesiyle destandan romana geçiş sürecidir. İkincisi de modern romanın doğuşunu sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan burjuva toplumuna bağlayan Marksistlerin görüşüdür. Marx, “Özerk insan bir yandan feodalizmin toplumsal formlarının çözülmesinin, öte yandan da XVI. yüzyıldan beri gelişmekte olan yeni üretim güçlerinin ürünüdür” der.’”[3]

Batılı milletlerin geçirdiği toplumsal değişim ve gelişim dikkate alındığında, romanın kaynağı ve ortaya çıkışı konusunda Marksist görüş doğrulanmaktadır. Buna göre, sanayi devrimi ile zenginleşen orta sınıf, adına burjuva dediğimiz yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkarmıştır. Bu sınıf, kendisine göre bir ahlâkı, ticâret, zevk ve estetik anlayışı, dolayısıyla yaşama biçimi olan burjuva toplumdur. Bu toplum temelde ferdin hürriyet iştiağının kamçılacağı bir hareketten

doğmuştur.

0 halde bu yeni toplumun hayatını anlatacak bir edebî türe ihtiyaç vardır. Feodalitenin ya da aristokrasinin hâkim olduğu bir hayatın edebî türlerini kullanamayacaklarına göre, kendilerine has bir edebî türe ihtiyaç duymaları normaldi. İşte roman bu tür bir ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıkmıştır.

Tarih içinde Türk toplulukları Batılı anlamda bir sanayi devrimi geçirmediklerinden, Marksistlerin ifade ettiği biçimde bir burjuva toplumuna da sahip olamamışlardır. 0 halde bu topluluklarda roman yukarıda işaret edilen ikinci yoldan yani destan > efsane > masal > halk hikâyesi > roman bağlamında vücut bulabilirdi. Nitekim öyle de olmuştur.

Destanın manzum oluşu, uzun asırlar boyunca milletin hafızasında yer alması ve şifahî gelenek içinde söylene gelmesi olması, milletin başından geçen büyük bir hadise olması gibi özellikler, bilhassa daha çok yerleşik bir hayata sahip milletlerde ömrünü kısaltan temel faktörler olmuştur.

Bu açıdan roman destanın sahip olduğu bütünlüğü ya da topyekûn bir milleti temsil etme iddiasından hayli uzaktadır. Bu tür daha çok sosyal bölünmüşlüğü değişik enstantanelerini dile getirmekle kendisini vazifelendirmiş görünmektedir. Destandan romana geçerken kaybolan şey, en başta vak'anın gerçekliğinin yazarın muhayyilesinin insafına terkedilmesidir. Destanlardaki gerçeklik tarihî süreç içinde olabildiğince inanırlığını korurken, roman bütünüyle kurmaca bir dünyanın ürünü olarak kendisini göstermektedir. Yerleşik hayata geçmek, sanayileşme ve bunun neticesi olarak şehirlerde yaşama süreci milletlerin mitik potansiyellerinin alan değiştirme ya da daha ferdî plânda kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu bakımdan yeni mitik alanların oluşması hiç de gecikmemiş; özellikle şehirlerin mitolojileri oluşmaya başlamıştır. Bu da yerleşik hayatın kendisini anlatacak yeni bir edebî türe ihtiyaç duyulduğunu işaret etmektedir. İşte bu yeni mitik alanın edebiyattaki

vasıtası romandır. Modern batı romanı bütünüyle yaşanan büyük şehirlerin ya da coğrafyaların mitik alanları üzerine kurulmuş gibidir. Bu bakımdan New York'un ışıklı dünyası, Paris'in büyümlü rüyası, Londra'nın sisler ve yağmurlar içindeki gizemli atmosferi, İstanbul'un her taşından, çeşmesinden tarih akan silueti ile romana yataklık edecek yeni mitik alanların örnekleri olmuşlardır. Bu açıdan artık dağların yerini gökdelenler ya da çok katlı binalar; dağ geçitlerinin yerini, metrolar, hemzemin geçitler, tren istasyonları; kurtların, kuşların ya da başedilmesi gereken engellerin yerini bizzatihi hayatın kendisi almıştır. İnsan artık ışık hızıyla düşünme zorunluluğu içindedir.

Sanatçı, Tanrı > tabiat > insan üçgeninde kendisini, yaşadığı olayları ve evreni sorgulayacaktır. Burada atlanmaması gereken bir tek mutlak gerçek vardır. O da destanın da romanın da temel insan gerçeğinden hareket ediyor olması hadisesidir. Aytmatov'un romanlarından örnek verecek olursak; Elveda Gülsarı romanında fırtınalı bir gecede sürüsünü kurtarmaya çalışan Tanabay ile Cassandra Damgası romanında kışkırtılmış kalabalığı yatıştırmak üzere büyük bir cesaretle hayatını tehlikeye atan futurolog Robert Bork'un hareketleri, endişe ve korkuları temel insan gerçeğinde birleşir.

İşte Cengiz Aytmatov bu sanatsal gerçeklikten hareketle yirminci yüzyılın destanını yani romanını yazmaya koyulmuştur. Onun bu gayreti yaşanan hayatın ritmine uygundur. Bugün artık geleneksel anlamda bir destan yaratıcılığından söz etmek mümkün değildir. Bunun nedeni zaman içerisinde ve yukarıda sözü edilen sebeplerden dolayı destanın yerini romanın almış olmasıdır. O halde şifahî bir edebiyatın içinde yaşayan, kulağı ve hafızası destan, efsane, masal ve öteki folklorik malzemeyle dolan bir yazarın yapacağı iş elbetteki bildiklerini çağdaş bir söylemle dile getirmek olacaktır. İşte Aytmatov'un da roman vadisinde yaptığı iş budur.

C. Manas Destanı ve Cengiz Aytmatov

Destan yaratma açısından zengin bir mirasa sahip olan Türklerde kimi tarihî metinler eksik ve sadece komşu memleketlerin dillerinde zapt ü rapt altına alınmışlardır. Oğuz, Bozkurt, Ergenekon, Göç ve Manas, Türklerin dünya destan kültürüne hediye ettikleri ilk örnekler olarak zikredilebilir. Bunlar arasında Manas, bugün bir milyon mısrayı çoktan aşmış ve yaratılma süreci devam eden dikkat çekici bir kültür varlığıdır. Bu vasfıyla dünyanın en uzun destanı ünvanını taşımaktadır. Özellikle asrın başından beri değişik araştırmacılar tarafından yaşayan ya da yakın tarihte vefat eden manasçılardan yapılan yeni tesbitlerle destanın hacminin daha da büyüyeceği görünmektedir. Son asır manasçılar arasında, Balık (1793-1873), Keldibek Barıbozoğlu (XIX. Yüzyıl ? – ?), Tınıbek Capıoğlu (1846-1902), Çoyüke Ömüroğlu (1880-1925), Şapak Rısmendeev (1863-1956), Kencekara Kalçaoğlu (1859-1920), Sagımbay Orozbakoğlu (1867-1930), Sayakbay Karalayoğlu (1894-1971), Togolok Moldo (1860-1942), Cusup Mamay (1918-), Seydena Moldekekızı (1922-), Kaba Atabekoğlu (1925-), Şaabay Azizoğlu (1927-) ve Urkaş Mambatalıoğlu (1935-) sayılabilir.[4] Bu geleneğin Kırgızistan'da hâlâ devam ediyor olması, gelecekte Manas'ın daha binlerce mısraya kavuşacağını göstermektedir.

İşte bu haliyle Manas sadece tarih öncesi ya da eskiden cereyan etmiş olayları terennüm eden bir destan değil hem Kırgızların bugüne gelinceye kadar başlarından geçen olayları anlatmakta hem de bu olaylara duygusal plânda tanıklık etmektedir. Buna göre başlangıçta Kırgızların IX. yüzyılda Yenisey bölgesinde yaşadıkları yıllarda Uygurlar ve Çinlililerle yaptıkları savaşlardan, arkasından "Cüveynî'nin Tarih-i Cihângüşa'sında belirtildiği gibi, 1120'li yılların sonunda Karahitaylar'ın Orta Asya'ya geldikten ve Karahanlıları ele geçirdikten sonra Kırgızlara asker göndermeleriyle"[5] başlayan mücadelelerinden sözeder. Destan zaman içerisinde Kırgızların girdikleri İslâm dairesi çerçevesinde, bu yeni medeniyetin ve dinin motifleri ile zenginleşerek günümüze kadar gelir.

Kırgızların düzenli ve yazılı bir edebiyata geçişleri ile göçebe kültürden yerleşik hayata geçmeleri neredeyse aynı zamana tesadüf eder. Yüzyıllar boyunca göçebe bir hayat sürdüren Kırgızlar için bu büyük kırılma 1917 Bolşevik devrimine rastlar. Cengiz Aytmatov'un Elveda Gülsarı romanında da anlattığı üzere, göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş Kırgızların kendi rızaları ile değil rejimin zorlamasıyla meydana gelmiştir. Kıl çadırlar yıkılmış, yerine cetvelden çıkma sokak ve aynı tip evlerin süslediği kolektif hayat tarzı yerleşmeye başlamıştır. Bu hareket, ister istemez Kırgız çocuklarının örgün eğitimle tanışmalarına vesile olmuştur ki Aytmatov da bu nesil içinde yazılı edebiyatla tanışmış örneklerden biridir.

Yazılı edebiyat bir başka fırsatı yaratmış, Manas'ın kiril harfleri ile de olsa yazıya geçirilmesine yol açmıştır. Fakat rejim kısa zaman içinde Manas'ın kendisi için taşıdığı tehlikeyi keşfetmiş ve onun neşrini ve okunmasını yasaklamıştır.

"Destanın millî ve dinî duyguları beslemesi, canlı tutması Sovyet hükümetini rahatsız etmiş, 1951-1954 yılları arasında, diğer Türk destanlarıyla birlikte okunması, anlatılması ve neşri yasaklanmıştı. Hatta 1952'de Pişbek'de (Frunze) Sovyetler çapında bir seminer düzenlenerek güya, destandaki gayri insanî, şovenist, feodal cemiyetin duygularını aksettiren, zararlı kısımlar tesbit edilmiştir. Fakat bu baskılar uzun sürmemiş, halktan ve münevverlerden gelen haklı itirazlar neticesinde, Manas hakkında ilmî araştırmalar yeniden canlılık kazanmış; destandan parçalar neşredilmiştir." [6]

Cengiz Aytmatov, çocukluğundan beri kulağına fısıldanan sözlü edebiyat mirası ile eğitimi boyunca tanıdığı Rus ve Batı edebiyatının usta kalemlerinin eserlerini çağdaş romanın imkânları içinde ve kendi üslûbunun tayin ettiği bir potada eriterek kendini yetiştirmesini bilmiştir. Onu yetiştiren sözlü geleneğin en büyük kaynağı hiç şüphesiz Manas

destanıdır. Manas, yazar için Kırgızların hürriyetini temsil eden bir bayrak durumundadır. Hem kendi zamanında hem de geçmişte ya da daha yakın dönemde Manas'la ilgili taşıdığı hassasiyeti belirtmekten geri durmamıştır. Sadece bu metnin sahip olduğu muhtevayla değil, onun özellikle komünist rejim içinde başta Muhtar Awezov olmak üzere kimi Kırgız-Kazak kültür adamlarının elinde nasıl bayraklaştığını görmek suretiyle de heyecanını terennüm etmiştir. Bu yüzden hayatında sadece birkaç defa karşılaşp sohbet edebildiği ve yetişmesi üzerinde büyük tesiri ve emeği olan Muhtar Awezov'dan her zaman saygıyla bahsetmekten geri durmamıştır. Bunda "1950 yılında Muhtar Awezov'un, Manas Destanı ile ilgili yasaklara karşı çıkıp bu destanın sadece Kırgız halkının değil, bütün Sovyet halklarının iftihar edeceği bir destan olduğunu ileri sürmesinin ve 1952 yılında düzenlenen ilmî konferansta Manas Destanı'nın millî varyantının tanzim edilmesi yolunda görüş sunmasının, Manas Destanı'nın aslı olmayan suçlamalardan bir nebze olsun aklanıp yasakların hafiflemesinde etkili olduğunu düşünen Cengiz Aytmatov, 'Awezov'un bu büyük yiğitlik örneği cesaretini, yazarlık şerefini bizim halkımız hiç bir zaman unutmayacaktır'[7] demektedir." [8]

Aytmatov, Manas destanının 1978 yılında Sagımbay Orazbakoğlu'ndan derlenen ve 1980 yılında yayımlanan varyantın neşri dolayısıyla bu kitaba yazdığı Bayırkı Kırgız Ruhunun Tuu Çokusu (Kadîm Kırgız Ruhunun Zirvesi) adlı önsözde, sadece bu eserin Kırgızlar için ehemmiyetini belirtmekle kalmıyor, kendi eserlerinde akseden temel fikirlerin kaynağını olduğunu da işaret ediyor:

"Tarihî açıdan bakılırsa, Manas destanı, farklı estetik ölçüler ve gayelerle tamamen değişik hayat şartlarından doğmuştur. Onda bugünkü edebiyatın estetik ve ideolojik amaçlarını aramak ve onu günümüz edebiyat kanunlarına bağlamak mümkün değildir. Ama destanın bize ulaştırdığı tarihî ve estetik gerçeği günümüzün dili ile anlamak ve anlatmaya, açıklamaya çalışmak mümkündür. İşte mesele burada...

Meselâ diyebiliriz ki, çok eski bir zamanda, o günkü yerleşik medeniyetlerin kervan yolundan uzakta, ayrı tarihî şartlar altında ve tamamen kabile hayatının sürdürüldüğü bozkırda meydana gelen bu destan, bizim için nasıl bir mânâ taşır ve bizce asıl önemli tarafı neresidir? Şöyle diyebiliriz. Destanın asıl ideolojisi şudur: Onun damarlarında dolaşan ideal, beşeriyetin doğuşundan bu yana, insanı gâh koşturup mahveden, gâh memnun edip sevindiren, gâh araştırma ve ideal şevki verip yorgun insana kol-kanat olan, kuvvet ve nefes veren ebedî, ölümsüz ülküdür. Destanın bütün güzel yapısı, vezni, çok yüce bir fikri baştan sona kadar devam ettirip yükseltiyor. Bu hürriyet fikridir. Temel hayat görüşüdür. Manas destanının ölümsüzlüğü ve dünyada paha biçilemez medenî hatıralar arasında yer alması da şu ideal estetik haysiyetine bağlıdır.

Destanda terennüm edilen ve yüceltilen hürriyet ideali ile bugün bizim düşündüğümüz hürriyet fikri arasında mâhiyet bakımından yerle gök kadar fark vardır. Fakat destan bizce şu yönüyle değerlidir. Onda: Halkımızın hürriyet ideali, felsefesi, iman ve hakikat telâkkîleri hiç bozulmadan ilk şekliyle bize kadar uzanıyor.”[9]

Yazarın Manas destanı ile ilgili yukarıdaki sözleri edebî eserlerini oluşturmada beslendiği kaynağı göstermesi açısından ehemmiyetlidir. Burada dikkat edilmesi gereken konu, Manas'taki millî ya da hümanist duyarlığın olduğu gibi değil de çağın anlayışına uygun olarak ele alınması hadisesidir. Böylece bu kutlu destan, bir tarihî metin olmaktan kurtulup zamana direnen ve anlamca yenilenen bir genişliğe ve zenginliğe kavuşma fırsatını yakalamaktadır.

Aytmatov'un söz konusu yazısının son cümlesi, Bilge Kağan'ın Orhun Kitabeleri'ndeki üslûbunu hatırlatan bir eda ile bitmektedir:

“Nice zaman geçip yeryüzünde Kırgız dili durdukça Manas bizim millî zirvemiz olarak kalacaktır.”[10]

D. Destandan Romana Taşan Duyarlık

Aytmatov'un Manas destanı hakkında sözleri, onun kaleme aldığı hemen bütün eserlerinde şöyle ya da böyle yer almış, estetik ve fikri açıdan beslenmiş hususlardır. Onun Yıldırım Sesli Manasçı hikâyesinde doğrudan doğruya Manas kültü ve onun hürriyete götüren gücü dikkatlere sunulur.

Yıldırım Sesli Manasçı, ailesi ile birlikte Issık-Göl kıyısında yaşayan Eleman adlı çocuğun hikâyesidir. Kırgızların, Oyrat Çungurlarıyla savaş halinde buldukları bir sırada, yurt (çadır) ustası Senirbay'ın büyük oğlu Koyçuman'ın baldızı, on yedi yaşındaki Ülken ansızın ölür. Bu arada Senirbay bir kalp krizi geçirmiştir. Ölen genç kızın cenazesine katılmak onlar için hem dinî hem de millî bir görevdir. Senirbay, hasta haliyle cenazeye katılmak isterse de karısı Kertolgo-Zayıp, onu evde kalması için ikna eder ve yanına küçük oğlu Eleman'ı bırakır. Ortanca oğlu Turman'ı alarak cenazeye katılmak üzere evinden ayrılır. Büyük oğlu Koyçuman, Talçuy vadisinde Oyrat Çungurlarıyla savaşmaktadır.

Kertolgo-Zayıp yolda hasta kocasını ve cephedeki büyük oğlu Koyçuman'ı düşünür. Çocukları için, bütün Kırgızlar için, Issık-Göl kıyısında Tanrı'ya dua eder. Küçük oğlu Eleman'ın Manas'ı terennüm eden büyük bir Manasçı olmasını diler.

“Ey kadere hükmeden Kök Tengri! en küçük oğlum Eleman'ı getirdim, ondan başka çocuğum olamayacak artık. Çocuk doğuramayacağım. Madem ki babasının mesleği ile ilgileniyor, o sanatın yeteneğini, Senirbay'ın ustalığını ona da ver.

Eğer yurtçu olmazsa ağabeyi Koyçuman gibi bir Manasçı ozanı olmak istiyor. Bari ondan bunu esirgeme. Ona, ataların güzel konuşma, güzel anlatma yeteneğini ver. Bu yetenek onda köklü bir ağaç gibi gelişsin ve sonra bu yeteneği, bu geleneği çocuklarına, torunlarına aktarsın. Bu yetenek kuşaktan kuşağa ulaşsın. Kırgızlar Kırgız olalı beri var olan Manas'ı iyi öğrenmesi, unutmaması için ona güç ver.’[11]

Baba Senirbay, o gece ölmüş, büyük oğlan Koyçuman Oyrat Çungurları tarafından öldürülmüş, Kırgızlar savaşı kaybetmiştir.

Küçük Eleman büyür, 'Yıldırım sesli' bir Manasçı olur. Kırgızların millî hislerini, bu güçlü destanı terennüm ederek ayakta ve zinde tutmaya çalışır. Onun terennümü Kırgızlara yeniden hayat verir. Bu Manas'ın bir kavmi yeniden diriltmesine işarettir. Öte yandan düşmanlar, Eleman'ın başına ödül olarak 'bin saf kan at' vaadederler. Bir hainin ihaneti sonucu gözleri oyularak Kazak bozkırına bırakılır. Annesinin yıllar önce Issık-Göl kıyısında dua edişini hatırlayarak son nefesini verir.

Yazarvak'ası uzak geçmişte de olsa Manas'ın Kırgızları nasıl hürriyete kavuşturduğuna parmak basmaktadır. Beyaz Gemi romanındaki Boynuzlu Geyik Ana efsanesi geçmişten hâl'e taşınan bir hürriyet motifi idi. Bu hikâyede de Manas âdeta kurmaca bir metin olmaktan çıkar bir kurtuluş manifestosuna dönüşür. Bugünün yıldırım sesli manasçıları bu destanı totaliter bir rejimin baskılarına rağmen korumayı ve neşretmeyi cesaretle sürdüren Muhtar Awezov ve Aytmatov gibi kahramanlardır.

"Yıldırım Sesli Manasçı hikâyesinde temel unsur Manas destanıdır. Bu destan etrafında oluşacak millî şuûr Kırgızları yeniden hürriyetlerine kavuşturacaktır. Aytmatov, bu eserinde (Sultanmurat hikâyesinden farklı olarak) ilk defa bu kadar geniş ve belirgin bir surette bu destana yer verir. Hatta daha da ileri giderek destanın Kırgızlar için taşıdığı ehemmiyeti bir hitabet edasında anlatır.'[12]

"Biz bu destana babalarımızın, bütün ecdâdımızın seslerini verdik. Bu sesleri hep duyacağız: Çok eski zamanlarda buraları terkeden kuşların uçuşunu, nice zamandır artık toprağı dövmeyen toynakların sesini, savaşta ölen batırların nârâlarını, ölenler için yakılan ağıtlarımızı, zaferler için sevinç çılgınlıklarımızı duyacağız. Bu destan yaşayanların

övüncü, hepimizin övüncü için, geçmişi canlandıracak, gösterecektir.”[13]

Yazarın Manas kültünü kullandığı eserlerinden biri de Sultanmurat ya da Erken Gelen Turnalar adıyla Türkiye Türkçesine aktarılan hikâyesidir. Hem kahramanlık hem de aşk dile getirilirken Manas kültüne müracaat edilir. Hikâyenin kahramanı Sultanmurat mektebin güzel kızı Mirzagül’e sevdalıdır. Yazdığı aşk mektubunu sevgilisine iletmesi için küçük kardeşine verir. Küçük kardeş bu hadiseyi heyecanla karşılar. Sevinç çığlıkları atar. Sultanmurat bağırması için onu uyarır.

– Tamam! Tamam! bağırmam artık. Onu seviyorsun ha! Tıpkı Ayçörek ve Semetey gibi değil mi?[14]

Küçük kardeşi bu aşkı Manas destanındaki Semetey ile Ayçörek’in aşkına benzetir. Zira aşkın da hafızalardaki adresi Manas destanıdır.

“Her verilen emri yerine getirmeye hazırdılar. Karşılarındaki bu savaşçı sanki Manas idi: Kır saçlı, zırhlı, heybetli Manas! Ve kendileri de onun sadık, yiğit batırları. Kılıçları bellerinde, kalkanları ellerindeydi.”[15]

“Yazarın, uzak toprakları sürmeye giden bu genç çocukları motive etmek için Tinaliev’e söylediği yukarıdaki sözler çok anlamlıdır. Köy kolhozunun başkanı olmasına rağmen, mevcut düzendeki kolektif ruhun hâkim olması gereken prensipleri yerine, yazar bu çocukları en mühim millî miraslarından biri olan Manas destanına ve onun kahramanı ile askerlerine benzetmeyi tercih etmiştir. Bu, ülkede hâkim olan ideolojinin, halkın sahip olduğu ve onu millî bünyesine rabtettiği kültürel mirasa baskın çıkamadığını göstermektedir. Çocuklarda kolektif şuûru uyandırmak için, ideolojinin çok arzuladığı bir “emekçi” tipinden ziyade, onların ruhlarında aksini bulacak ve geleneksel kültürün mühim bir parçası olan Manas kültü üzerinde durması yazarın millî romantizminin bir

tezahürüdür.”[16]

Bu destandan öykü ve romana taşan duyarlılığın ifadesidir. Çağdaş bir Manas yorumudur. Zira yazar, destandan aldığı, olduğu gibi değil kendi muhayyilesinde vermek istediği mesaja uygun olarak kesip biçtikten ve onu yeni fakat anlamlı bir kılığa soktuktan sonra eserinde kullanmaktadır.

Yazarın Manas destanından beslenerek yarattığı büyük romanı Gün Olur Asra Bedel’de dikkatlere sunulan ve edebiyat dünyasında fırtınalar koparan Mankurt tiplemesidir.

Mankurt tiplemesi romanın temel mesajını yüklenmiş gibidir. Yazar bugünün insanının anlatmak için tarihî hafızada ya da destan ve öteki sözlü edebiyat ürünlerinde saklı bir takım vak’aları kullanarak onlardan çağdaş birer tip yaratmayı başarıyor.

Gün Olur Asra Bedel romanında ön plâna çıkan Mankurt tiplemesinin hikâyesi şöyledir:

Romanın vak’asının geçtiği Sarı Özek bozkırının çok eski devirlerinde bu topraklarda yaşayan Juan Juanlar esir aldıkları düşmanlarının kafasını kazıdıktan sonra, yeni yüzülmüş deve derisini esirin kafasına geçirip, ellerini ve kollarını bağlayarak kızgın güneşte bekletip hafızasının kaybettirilip bir köleye dönüştürülmesi anlatılmaktadır.

Gün Olur Asra Bedel romanında Nayman Ana’nın oğlu Jolaman böyle bir tutsaklık ve işkence sürecinden geçtikten sonra hafızasını yitirmiş ve Mankurt olmuştur. Kendisini kurtarmaya gelen annesini, efendisinin emri üzerine gözünü kırpmadan öldürür.

Yazarın romanında anlattığı Mankurt efsanesinin hikâyesi kısaca böyledir. Şimdi bu efsanenin kaynakları üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Cengiz Aytmatov’un romanlarında kullandığı Sarı-Özek

menkıbelerinin epik kaynakları üzerine yaptığı bir değerlendirmede Pariza Mirza Ahmedov, yazarın Mankurt tiplemesini Kazak yazarı Abış Kekelbaev'in bir romanından aldığını ifade eder:

“Aytmatov bu kendi efsanesinin temelini meşhur Kazak yazarı Abış Kekelbaev'in Geçmiş Yılların Balladı adlı hikâyesinde, 'uzaylıların esir aldıkları tutsakların hafızasını silmek (yok etmek) için, onların kafasına taze deve derisi giydirdiklerini' anlatan bu olayından almıştı. Bir zamanlar bu bozkırlarda hayatî alan oldukları için bitmeyen mücadelede düşmanların yaptıkları karanlık ve sağır zalimlikleri ve hınc ölçülerini göstererek, Kekelbaev bu korkunç olayları ayrıntılı olarak anlatmıştı. Kekelbaev'in balladında bu törenin ne kelime sıfatı var, ne hafıza kaybına uğratılan (Mankurt) kişinin ismi, ne de o dazlak kafaya geçirilen ve özenle yapılan o deri parçasının (siri) ismi vardır. Kekelbaev'de bu sadece bir kabilenin diğer kabilenin gözünün korkuttuğunun anlatıldığı bir vakadır. Aytmatov'da ise Mankurt tiplemesi sadece roman efsanesinin merkezi değildir. Romanın parabolik yapısında en önemli rolü oynamakta ve mânâsıyla ile sanat merkezi olmaktadır. 'Sir' kelimesinin imgesi Aytmatov için görülmemiş metafordaki işlevi kazanmakta ve anlamı uzay boyutuna kadar büyümektedir. Yer'in kafasına geçirilen roket çemberi.' [17]

Yazarın yukarıdaki ifadeleri, Mankurt efsanesinin Mankurt adıyla olmasa bile, şihafî edebiyatta yaşadığının ve Abış Kekelbaev'in bu efsaneyi alarak kabileler arası bir işkence ve zulüm argümanı olarak kullanılması şeklinde işlediğini işaret etmektedir. Dolayısıyla Kekelbaev'in bu efsaneyi sadece mahalli plânda değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Yine Pariza Mirza Ahmedov'un ifadelerinden Aytmatov'un bu efsaneyi Kekelbaev'in Geçmiş Yılların Balladı adlı romanından aldığını fakat ondan farklı olarak daha geniş bir platformda işleyerek uzay boyutuna da dikkati çektiğine işaret etmektedir. Yani Aytmatov bu mahalli hikâyeden evrensel bir tip yaratmasını

bilmiştir.

Pariza Mirza Ahmedov'un bu efsanenin kullanımını ile ilgili düşünceleri sözlü edebiyattan yararlanma aşamasında sanatçıların kudret ve yeteneklerini gösterme fırsatını da doğurmaktadır. Aynı coğrafyada yaşayan ve aynı sözlü kültürden gelen iki kardeş yazarın aynı motifleri kullanmaları kadar tabii ne olabilir. Burada aranması gereken ustalık ve maharetin ne ölçüde sergilendiği gerçeğidir.

Öte yandan bizzatihi Aytmatov'un Mankurt hakkındaki ifadeleri yazarın yukarıdaki iddialarını doğrulamaktan uzaktır. Aytmatov'un Mankurt efsanesi ile ilgili kaynağı kendi ifadesiyle tamamen Manas destanıdır.

Cengiz Aytmatov yakın arkadaşı Muhtar Şahanov'la birlikte sohbetlerinden oluşan ve Türkiye Türkçesinde, Kuz Başındaki Avcının Çılgılığı adıyla yayınlanan hatıra-sohbet eserinde, bu konu hakkında ve beslendiği kaynakları göstermek açısından mevzumuzu aydınlatacak önemli şeyler söylemektedir.

"Asırdan da Uzun Gün romanını yazarken, mangurt konusunu inceden inceye araştırdım. Çocukluğumuzda, yön-yöntem bilmeyen birilerine 'Hey! Mangurt musun?' dediklerini çok duymuştuk. İnsanın mangurta nasıl dönüşeceğini bilmesek de, kemiklerine işleyen ağır bir söz olduğunu sezerdik.

Mangurtluk hakkındaki ilk bilgilerden birine, on asır önce cırlanıp Kırgız halkının kahramanlık ve kültür ansiklopedisi haline gelen Manas Destanı'nda rastlanıyor. Orada çocuk Manas'ın yaramazlığı ve dayanılmaz gücünden korkan Kalmaklar, onu mangurt edelim deyip söz bağladıkları şöyle cırlanmıştı.

Balayı tutup alalım

Başına çember takalım

Eve götürüp azap verelim

Altı boy Kalmak'ın

Ayak-başını yığalım.

Altmışlı yılların içindeydi sanıyorum; ünlü Sayakbay Karalayev'den mangurt ve şire'nin manasını sormuştum. O zaman değerli ihtiyar biraz düşündükten sonra konuşmaya başladı.

Geçmişte Kalmak ve Kırgız çatışması sırasında iki taraf, mal mülkle birlikte, kul etmek için birbirinden tutsak alırdı. O tutsak, mal peşinde sallanıp yürümekle birlikte, günlerden bir gün çaresini bulup kaçar gider. Birileri aracılığı ile kendi hakkında halkına haber göndermesi, hatta diri can olduktan sonra kız-kadına takılması da şaşılacak şey değil. Çocukluğunda ele geçirilen gücü-kuvveti yeterli tutsak, beş yıl belki on yıl 'buyrun' diye hizmet eder. Ne de olsa o da insanoğlu, içinde gururu uyanıp, eline silâh alıp karşı koyması mümkündür. Bu yüzden en emin yolu onu mangurt etmektir. Bunun için önce tutsağın saçını kazıdıktan sonra, yeni kesilmiş devenin veya sığırın derisini başına sararlar. Buna Kırgızlar şire derler. Kayıştan delip yapılan bağlarla sarıp şakaktan sıkarak sağlam olarak bağlıyorlar. Böylece kavurucu güneş altına, eli ayağı bağlı bırakıyorlar. Tutsak o zaman iki azaba birden düşermiş. Önce yaş deri sıcaktan kurudukça büzülüp başını sıkarak kemiklerini kıracak gibi oluyor; ikincisi yeniden çıkan saç, kuru deriyi delemeyip tekrar dönüp kafa derisine iğne sokulur gibi girip bütün sinir duygusunu öldürür; yani akılda tutabilme, anlama yeteneğini yok ediyor. Bir hafta veya on gün sonra, ya ölür ya mangurta döner. Ölürse azaptan kurtulur, diri kalırsa; adını geldiği soyu, bütün geçmiş hayatını unuttur; sadece kendi efendisinin istediğini yerine getiren kaba güç sahibi haline gelir. İnsanoğlu zulmün, tepe saçını dikleştiren nice türünü keşfetmiştir. Ancak bu felâketin dengi olamaz.

Totaliter sistem zamanında bütün topluma, onun içinde senin de benim de, hepimizin aklına fikrine, anlayışına ideolojik şire konu. Bu bir rejime körü körüne bağlayıp, kelepçelemek amacıyla yapılmıştı.”[18]

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Aytmatov'un bu konudaki kaynağı büyük Manasçı Sayakbay Karalayev'dir. Onun

Mankurt efsanesi ile ilgili söyledikleri yazarın Manas destanından zikrettiği mısralardan da anlaşılacağı üzere bu tipten kaynağı doğrudan doğruya Manas destanıdır.

Bunun dışında Literaturnoye Obozreniye Dergisinde çıkan bir mülâkatında da aynı konuya daha geniş bir açıklama getirmektedir.

“Mankurt, halk ağzında dolaşan efsane, benim anlattığım gibi bulunmaz. Fakat bu efsanenin prototipi Kazak halkında mevcuttur. Ben onları yüksek düzeye çıkarmam, felsefî anlamını derinleştirmem gerekirdi. İnsanoğlunun geleceğini düşünmek, alını acık, iç dünyası zengin, kusursuz insan olmak için engel olduğunu mankurt hakkındaki efsaneyi yeniden yorumlamaya beni mecbur etmişti.”[19]

Böylece halk arasında sıradan bir efsane gibi dolaşan Mankurt, yazarın usta kaleminde yeniden fakat başka bir konteks içinde hayat bulmaktadır.

Yazarın; “Çocukluğumuzda, yön-yöntem bilmeyen birilerine ‘Hey! Mangurt musun?’ dediklerini çok duymuştuk.” sözleri Mankurt hakkında bizleri de düşünmeye sevketti. Anadolu coğrafyasında ve Türkiye Türkçesinde de Aytmatov’un ifade ettiği biçimiyle yön-yöntem bilmeyen, anlayışı kıt insanlara ‘Mankafa’ denildiği ve bu kelimenin halihazırda yaşadığı bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Mankurt ya da Mankafa kelimeleri aynı kaynaktan; yani Türk destan ve sözlü geleneğinden çıkıp geniş bir coğrafyada kullanıldığına işaret eder.

Öte yandan yazarın bu sıradanmış gibi görünen tasarrufu aslında destandan romana taşan bir duyarlılığın ve yeteneğin göstergesidir. Tarihî ve mitik motiflerden çağdaş dünyanın söylemine uygun evrensel bir tipten yaratmak ya da onu yeniden biçimlendirmek hiç de kolay olmasa gerek.

Aytmatov, romanına ilham veren Mankurt efsanesi ile ilgili açıklamalarından sonra bu romanı nasıl kaleme aldığıının ipuçlarını da veriyor.

“Bir seyahatimde trenle Moskova’ya gidiyordum. Kızılorda ilinden geçerken, radyo; Baykonur’dan uzay gemisinin uçtuğunu haber verdi. Trenin penceresinden güneşin kavurduğu bozkıra bakarak derin düşüncelere kapıldım. ‘Borandı Beket’ romanını yazmak fikri o anda aklıma gelmişti. Diğer planetlerde de akıllı canlılar var diyoruz. Aniden yeryüzü onların istilâsına uğrasa ne olacak? Bu şüphe yüreğime saplanıp huzur bırakmadı. Gençliğimizde duyduğumuz mangurtluk hikâyesi, hayalimde yeniden ışıklandı.’[20]

Yazarın yukarıdaki sözleri millî hafızada yaşayan kültür değerleri ile yaşanan zamanın çağdaş argümanlarının nasıl bir efsane > gerçeklik > eser potasında birleştiğini göstermektedir. Destanın ölü ya da donmuş gibi duran zenginliklerinin, zamanın toz perdesi kaldırılınca maharetli bir sanatçı elinde ve günışığında nasıl birer şahesere dönüştüğünü de göstermektedir.

Kendisiyle yapılan bir söyleşide Mankurt kavramının taşıdığı ve işaret ettiği fenomenle ilgili bir soruya verdiği cevapta bu tipten nasıl zamanlar üstü bir niteliğe kavuştuğunu ifade eder:

“Mankurt mitolojik bir terimdi ama bizim zamanlarımızı anlatmak için önemli bir imkândı. Totaliterizm bizi standartlaştırmak istese ve bunda kararlı olsa da bizim buna direnmemizin hayati önemini anlatmak istemiştik, bu tiptemeyi eski çağlardan getirmemin nedeni buydu. Ancak Mankurt sadece eski çağların zavallı trajik yaratığı değil. Her dönemin Mankurtları var. Bu zaaflarıyla malûl insanoğlunun kaçınılmaz yazgısı. Mankurtlar, mankurtlaşanlar ve zaaflarına karşılık ayakta kalmaya çalışanlar, bunlar hep olacak.’[21]

Aytmatov’da Manas kültürünün izlerini ya da etkisini böyle bire bir ve doğrudan ifadelerin ve motiflerin desteklediği metinlerin yanında bir de ‘genel ruh’ta aramalıdır. Çağımızın mücadele argümanları tabiatıyla eskiye nazaran çok değişmiştir. Destan nasıl eskinin millî hafızasının teşkilinde

en önemli rol oynuyor idiyse, bugünün romanları ya da öteki sanat türleri de millî hafızayı besleyecek zenginlikleri barındırmaktadırlar. Bu bakımdan Aytmatov'un romanlarını Manas'ın değişik ve yeni varyantları olarak kabul etmek ve bu dikkatle okumak onu daha iyi anlamak olacaktır.

Manas destanı uzun asırlar boyunca göçebe kültür içinde yaşayan Kırgızların, tercih edilen bu yaşama biçiminin gereği olarak daha çok sözlü dil yadigârları ve konar-göçerliğin sınırlı maddî tasarrufları ile yetinmeleri, onların Manas destanına daha sıkı bir şekilde sarılmalarına vesile olmuştur denebilir. Zira millî hafızanın inkişaf ettiği mimarî, müzik, heykel ve öteki plâstik sanatlara ait bir mirastan mahrum olan bir kültürde sözlü geleneğe sahip çıkmak ve onu yarı mukaddes bir metin halinde kabul etmek, elbette zaruri bir tercihten başka birşey değildir. Bu bakımdan Sovyetlerin çöküş sürecine girdiği yıllarda Kırgızlara hürriyetlerini hatırlatan ve bu konuda ilham veren yegâne güç Manas destanında saklı kolektif şuurun uyanışıdır.

Cengiz Aytmatov da bu kültür mirasını çağdaş bir Manas yorumcusu olarak terennüm etmekten geri durmamıştır. Onun daha 1957 yılında yayınladığı Betme-Bet (Yüz Yüze) hikâyesinde kendisini ilgilendirmeyen bir savaşa gitmek zorunda kalan bir Kırgız delikanlısının macerasını, Elveda Gülsarı'da çökmekte olan iktisadî sistemi kolhoz ölçeğinde ele alışını, Beyaz Gemi'de altı yaşındaki bir çocuğun duyarlığı ile totaliterizme karşı çıkışını, Gün Olur Asra Bedel romanında potansiyel köleleşme ile hürriyetsizliğe karşı duruşunu, Dişi Kurdun Rüyaları romanında rejimin ülkeden kovduğu dine karşı duyulan ihtiyacı Hıristiyanlık boyutunda ve nihayet Cassandra Damgası ile insanlılık bekleyen büyük felâketleri haber verme duyarlılığı ile tebarüz etmişti.

Bütün bu cesaret isteyen medenî hamleler Er Manas'ın kılıç kudreti ve maharetiyle vuruştığı düşmanlarını alt etmesi kadar anlamlı ve kıymetlidir. İşte Aytmatov'un destandan romana taşıdığı ruhu burada aramak gerekir.

Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan KOLCU,
Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 19 Sayfa: 613-621.

Kaynaklar:

- ◆ Abdıldacan Akmataliyev, "Beloye oblako Çingizxana (Balasagın -Moskva, Planeta, 1991, 176" (Cengiz Han'ın Beyaz Bulutu Redaktöründen) Çev: Sebahat Yılmaz, Kardeş Edebiyatlar, sayı, 35, Nisan-Mayıs Erzurum, 1996.
- ◆ Abdıldacan Akmataliyev, Cengiz Aytmatov'un Dünyası, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 1998.
- ◆ Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, C. I, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1987; C. II, 1991.
- ◆ Ahmed Schimide, "Ömürden Uzun Bir Gün" Türk Edebiyatı, sayı. 107, Eylül, 1982.
- ◆ Ali İhsan Kolcu, Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov, Ötüken yay., İstanbul, 1997.
- ◆ Ali İhsan Kolcu, Tanzimat Edebiyatı, 11, Hikâye ve Roman, Bakanlar Media, Erzurum, 1999. Bilge Ercilasun, "Cengiz Aytmatov Hakkında Bir İnceleme", Türk Kültürü, sayı. 325, Mayıs 1990.
- ◆ Carol, J. Avins, "Cengiz Aytmatov'un Son Eseri Dişi Kurdun Rüyalari ve Sovyetler Birliđi'nin Çöküşünü Hazırlayan Sebepler", Çev: Orhan Söylemez, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, sayı. 1, Haziran 1995.
- ◆ Cengiz Aytmatov, "Kadîm Kırgız Ruhunun Zirvesi" Akt. İklil Kurban – Ali Akbaş, Kardeş Edebiyatlar, sayı. 3, Erzurum 1982.
- ◆ Cengiz Aytmatov – Muhtar Şahanov, Kuz Başındaki Avcının Çığlığı, Tolkun yay., Ankara, 1998.
- ◆ Cengiz Aytmatov ile Söyleşi, Third World Quarterly, Cilt. 12, N0 1 Ocak 1990. Çev: İhsan Turan, Yeni Forum, Mart 1990.
- ◆ Cengiz Aytmatov, "Her Dönemin Bir 'Mankurt'u Var", Söyleşi, Nihal Bengisu Karaca, Aksiyon, sayı 307, 21 Ekim 2000.
- ◆ Cengiz Aytmatov, Yıldırım Sesli Manasçı, Çev: Refik Özdek, Ötüken yay., İstanbul 1990.
- ◆ Cengiz, Aytmatov, "Mankurt Efsanesi ve Mankurtizm, (Turan

Ülkesinin Büyük Yazarı Cengiz Aytmatov Anlatıyor", (Mülâkat: Beşir Ayvazoğlu), Türkiye gazetesi, 14 Mayıs 1992.

◆ Chingiz Aitmatov, [Selections English] Time to Speak, PL 65. K 59 A 373, New York 1988.

◆ Doğumunun 70. Yıldönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri,

◆ Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara 1999.

◆ Galina Guseva, "Çingiz Aytmatov ve Kahramanları" Çev: Naile Zakirova, Sanat Olayı, sayı. 57, Şubat, 1987.

◆ Hülya Argunşah, "Manas Destanı ve Yıldırım Sesli Manasçı Hikâyesi", Manas Destanı, Manas Destanı'nın 1000. Yıl Paneli Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 1, Kayseri, 1995.

◆ İsmail Parlatır, "Cengiz Aytmatov ile Dil ve Edebiyat Üzerine Söyleşi", Türk Dili, sayı. 487, Temmuz, 1992.

◆ Zelinski, Sovyet Edebiyatı, Çev: Funda Savaş, Konuk yay., İstanbul 1978.

◆ Kâzım Yetiş, "Destan" maddesi, TDV. İslâm Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul, 1994.

◆ Manas Entsiklopediya, Bişkek 1995.

◆ Manas, Haz. TİKA, Ankara 1995.

◆ Naciye Yıldız, "Cengiz Aytmatov ve Manas Destanı", Doğumunun 70. Yıldönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara 1999.

◆ Naciye Yıldız, Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller, TDK yay., Ankara 1995.

◆ Nizami Caferoğlu, "Cengiz Aytmatov, Büyük Medeniyetin Evlâdı Yahut Varisliğin Poetiği", (Çev: H. Ahmed Schimiede.) Türk Edebiyatı, Nisan 1990.

◆ Pariza Mirza Ahmedov, "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Dil ve Üslûp", Akt. K. Kulamshaev, Doğumunun 70. Yıldönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara 1999.

◆ Penah Halilov, SSRI Halkları Edebiyatı, C. II, Maarif Neşriyyatı, Bakü 1977.

◆ Şerif Aktaş, "Bir Coğrafyanın Kaderi (Gün Uzar Yüzyıl Olur)

”, Türk Edebiyatı, sayı 123, Ocak 1984.

◆ Taner Timur, Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, Afa yay., İstanbul 1991.

◆ Wilhelm Radloff, Manas Destanı, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Türksoy yay., Ankara 1995.

◆ Yavuz Akpınar, “Manas Destanı” maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 6, Dergâh yay., İstanbul, 1986.

Dipnotlar:

[1] Kâzım Yetiş, “Destan” maddesi, TDV. İslâm Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul, 1994, s. 202.

[2] Ali İhsan Kolcu, Tanzimat Edebiyatı, 11 Hikâye ve Roman, Bakanlar Media, Erzurum, 1999, s. 38-39.

[3] Taner Timur, Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, Afa yay., İstanbul, 1991, s. 16.

[4] Manas, Haz. TİKA, Ankara, 1995, s. 150-159.

[5] Wilhelm Radloff, Manas Destanı, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Türksoy yay., Ankara, 1995, s. 10.

[6] Yavuz Akpınar, “Manas Destanı” maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 6, Dergâh yay., İstanbul, 1986, s. 131.

[7] Manas Entsiklopediya, Bişkek, 1995, s. 47’den zikreden Naciye Yıldız, “Cengiz Aytmatov ve Manas Destanı”, Doğumunun 70. Yıldönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 1999, s. 21.

[8] A.g.m., s. 214.

[9] Cengiz Aytmatov, “Kadîm Kırgız Ruhunun Zirvesi” Akt. İklil Kurban – Ali Akbaş, Kardeş Edebiyatlar, Erzurum 1982, sayı. 3, s. 3-8.

[10] Kadîm Kırgız Ruhunun Zirvesi, s. 8.

[11] Cengiz Aytmatov, Yıldırım Sesli Manasçı, Çev: Refik Özdek, Ötüken yay., İstanbul 1990, s. 12, 15.

[12] Ali İhsan Kolcu, Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov, Ötüken yay., İstanbul, 1997, s. 140.

[13] Yıldırım Sesli Manasçı, s. 17.

- [14] Cengiz Aytmatov, Sultanmurat, Çev: Refik Özdek, Ötken yay, İstanbul, 1990, s. 134.
- [15] Sultanmurat, s. 106.
- [16] Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov, s. 125-126.
- [17] Pariza Mirza Ahmedov, "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Dil ve Üslûp" Akt. K. Kulamshaev, Doğumunun 70. Yıldönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 1999, s. 159.
- [18] Cengiz Aytmatov – Muhtar Şahanov, Kuz Başındaki Avcının Çılgılığı, Tolkun yay., Ankara, 1998, s. 148-149.
- [19] Literaturnoye Obozreniye, nr. 2, 1984'ten zikreden Abdıldacan Akmataliyev, Cengiz Aytmatov'un Dünyası, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 1998, s. 24.
- [20] Kuz Başındaki Avcının Çılgılığı, s. 149.
- [21] Cengiz Aytmatov, "Her Dönemin Bir 'Mankurt'u Var", Söyleşi, Nihal Bengisu Karaca, Aksiyon, sayı 307, 21 Ekim 2000, s. 29. Edebiyatı öğreniş